

Fejezetek a tarjáni *Tragédia*-történetből

Madách Imre 1859–60-ban írott fő művének utóélete követhetetlenül gazdag mind irodalom-, mind színháztörténeti vonatkozásokban. Idestova már másfél évszázadosnak nevezhető – Kántor Lajos kolozsvári irodalomtörténész 1966-ban kiadott, *Százéves harc „Az ember tragédiájá”-ért* című könyve nyomán – az a rendszeres, olykor heves indulatokat is kiváltó eszmei küzdelem, sok szereplős polémia, amelyben az esztétikai, irodalomkritikai szempontok mellett gyakorta politikai érdekek is érvényesülnek. Nem kevésbé izgalmas a *Tragédia* – amelyet 1883-ig, a korszakos jelentőségű Paulay Ede-féle premierig, előadhatatlannak véltek – színházi karrierjének a históriája. Németh Antal *Az ember tragédiája a színpadon* című könyve 1933-ban jelent meg, az 1933-tól 1968-ig tartó folytatást ugyanezen a címen Koltai Tamás publikálta 1990-ben. Számos ilyen témájú tanulmány mellett az elmúlt évtizedben a Madách Irodalmi Társaság könyvsorozatában napvilágot látott Fejér László- és Enyedi Sándor-kötetek különösen fontos dokumentációnak számítanak. Azt szinte lehetetlen egyetlen, bármily terjedelmes dolgozatban számba venni, hogy a különböző, akár csak magyarországi városokban hol, hányszor és milyen módon – viszonylag teljes szöveggel, keresztmetszetben, egy-egy jelenetet, monológot stb. kiemelve – került a közönség elé *Az ember tragédiája*. Ezért csak arra van lehetőség – mint ahogyan e helyütt mi is erre teszünk kísérletet – hogy lokálisan dolgoztassék fel akár helyi professzionista és amatőr társulatok, akár más székhelyű színházak vendég szereplései révén bemutatott *Tragédia*-előadások krónikája.

Kutatásaink szerint – a mind a mai napig állandó, profi színház nélküli – Salgótarjánban az 1922-es várossá nyilvánítást követő tizenharmadik esztendőben került először színre Madách Imre halhatatlan remeke. Enyedi Sándor *Az ember tragédiája bemutatói. Az első hatvan év* című 2005-ös bibliográfiájában a következők olvashatók: „Település: Salgótarján – Hely, társulat: Radó László társulata – Időpont: 1935. július 10. Ádám: Lehotay Árpád m. v. – Éva: R. Szokolay Eta – Lucifer: Radó László – Rendező: Radó László – Forrás: Színlap (220. oldal, 701-es jelzet, OSZK)”. (Adalékként jegyezzük meg, hogy ugyanez a társulat ugyanebben a szereposztásban néhány hónappal korábban, március 2-án és 3-án Balassagyarmaton lépett fel. Még érdekesebb, hogy Balassagyarmaton már két évvel a budapesti bemutató után, 1885. június 20-án és 21-én látható volt a *Tragédia* Gerőffy Andor társulatának előadásában, majd még ugyancsak a 19. században, 1898. május 30-án és június 5-én Szalkai Lajos társulata járt az Ipoly parti városban a *Tragédiával*.)

Az 1935-ös salgótarjáni – az utalásokból kikövetkeztethetően a Ligetvendéglőben tartott – előadásról elemzésnek, színikritikának tekinthető írásnak nem találtuk nyomát, általánosnak tekinthető megjegyzések viszont jelentek meg a *Munka* című városi hetilapban. A július 6-i szám Hírek rovata *Színház* címmel arról számolt be, hogy „a legválogatottabb műsorok között a jövő héten Lehotay Árpád lép fel *Az ember tragédiájában*. Zilahy Tábornokát is előadják, majd Offenbach Orpheus a pokolban című darabja kerül előadásra.” A július 13-i lapszámban a

következőket lehetett olvasni: „Az elmúlt hét színházi műsorának kiemelkedő eseménye volt Lehotay Árpádnak a Nemzeti Színház kiváló művészeinek vendégjátéka. [...] Lehotay Árpád érezte, hogy vendégjátékán Salgótarján színe-java akar töltekezni színészi képességeivel. [...] R. Szokolay Eta minden alakítása felejthetetlen élményt nyújtott.”

Salgótarjában legközelebb a II. világháborút követő évben, 1946. március 15-én jelent meg az acélárugyári olvasóegylet színpadán Madách drámája, igaz, hogy csak egyetlen szín, a negyedik erejéig. Az intézmény 1887-ben alakult munkásszínjátszó együttesének előadását Vertich József, az együttes legendás vezetője rendezte. Az általa írt *Hogy volt...* című 1987-es kötetben megemlíti, hogy a gazdag repertoárú csoportnak ez volt az első találkozása Madáchcsal. Annak, hogy éppen ezt a színt, az egyiptomit választották, személyes okai voltak. Vertich József 1929-ben budapesti középiskolája önképzőkörének interpretálásában ezt látta, és mély nyomot hagyott benne. A nemzeti ünnepen egy műsoros összeállítás részeként került színre az egyiptomi jelenet Kökény Gyula, Décsey Gabriella, Szuhacsev Vladimir és Scholcz Rezső szereplésével. 1946 karácsonyán is bemutatták ezt a színt egy műsorban Kationa József *Bánk bánjának* részletével. Legközelebb, 1949. március 15-én – akkor már Petőfi színjátszókként – ugyanezt a jelenetet vitték színre együtt Madách Imre egyfelvonásosával, *A civilizátorral*.

Az ötvenes évek első felében a dogmatikus művelődéspolitikai karanténba szorította a *Tragédiát*, főként az áthallásosan is értelmezhető falanszterjelenet miatt. 1955-ben kerülhetett újra a Nemzeti Színház színpadára és 1957-től kezdődően egyre több vidéki társulat is műsorára tűzte. E sorból az egi Gárdonyi Géza Színház 1958. január 24-ei bemutatója azért emelendő ki, mert ez a változat azon év nyarán Salgótarjában is eljutott a társulat többhetes itteni turnéja során. Az „egri *Tragédiát*” egy akkori vendéglátóhely, az úgynevezett KIOSZ kerthelyiség szabadtéri színpadán (a mai Kodály Zoltán Általános Iskola melletti, lakóházakkal beépített domboldalon) láthatta a közönség. A produkcióról az akkori megyei lap, a *Nógrádi Népiújság* 1958. július 9-i számában Himer Zoltán *Színházi notesz: Szép előadással búcsúzott az egi Gárdonyi Géza Színház* című cikkében – többek között – az alábbiakat írta: „Bár a taps némelykor nem volt átütő, az előadás elismerést érdemel. A színtársulat nagyon komoly és nehéz feladatot vállalt magára, amikor tervbe vette e klasszikus mű lejátszását. Vegyes érzelmekkel fogadtuk az előadást, de kellemesen csalódtunk. Sokan a budapesti Nemzeti Színházbeli alakítások emlékével a tarsolyukban ültek a széksorok közé, mind megannyi kritikus. S úgy véljük, hogy apróbb technikai és játékbeli fogyatékoságokon kívül, egyéb kifogásolni valót ők sem találtak. A képváltozások elég jók voltak, illúziót keltőek, s a rendezés a színészek segítségével, megfelelően összefogta a darabot. Kifejezőek voltak az egyes „színek”, minden alkalommal a kor levegőjét hintették a nézők közé. Az egyes képek közül rendezésileg különösen kiemelkedett a párizsi forradalom, a londoni vásári jelenet és a falanszter ábrázolása. [...] A színészek látszólag nehezen melegedtek bele, de később már együtt éltek a mondanivalóval.” Egyébiránt Ádámot Győrvári János, Évát Szende Bessy, Lucifert pedig Forgács Kálmán alakította. Utóbbi színművészt igencsak méltatta a kritikus: „Minden érzékével élt és játszott, arca rendkívül kifejező volt, szövejtése tiszta. Dicséretképpen talán elég annyi: a kiváló művész, Major Tamásra emlékeztetett.” A rendező Solti Bertalan, a díszlet- és jelmeztervező Pásztor Péter volt. Himer Zoltán

cikkében a közönség viselkedésével is foglalkozott. Egyesek ugyanis a hideg ellen nemcsak felöltővel, pulóverrel, kardigánnal védekeztek, hanem „belső melegítő kúrával” is, s ez a büfében némelykor bizony csörömpöléssel járt.

A legújabb kori Madách-kultusz kezdetét jelentő 1964-es centenárium – ha nem is úgy mint Csesztvén, Balassagyarmaton, vagy a szlovákiai Alsósztrégován – Salgótarjánban is érezte hatását. Tudományos konferenciát tartottak, és itt adták át első ízben a Madách-díjakat. Október 12-én a MÁV Szimfonikus Zenekar ünnepi hangversenye „kíséretében” lépett fel a Básti Lajos és Zolnay Zsuzsa színészházaspár egy Kepler-jelenettel a régi városi művelődési házban. Ugyanott október 18-án Madách-emlékestet tartottak a Budapesti Irodalmi Színpad vendégszereplésével. Mint – az akkor már napilapként megjelent megyei újság – a *Nógrád* október 21-i cikkéből is kiderül: Gyárfás Miklós összeállításában Kamarás Gyula rendezésében a *Tragédiából*, *A civilizátorból*, a *Mózesből*, továbbá Madách verseiből és levelezéseiből adtak elő részleteket. Ádámot (és egyben Madách Imrét) Bessenyei Ferenc, Évát (aki Fráter Erzsébetet is szimbolizálta) Bara Margit személyesítette meg. A további szereplők – Bárdy György, Bodor Tibor, Jancsó Adrienn, Harkányi Ödön, Prókay István, Szatmári István, Szokolay Ottó, Tordy Géza – is neves fővárosi színművészek soraiból kerültek ki. Fellépett Péva Ibolya is, aki műsorközlőként is közreműködött. „A díszleteket, a kor hangulatát egy-egy apró, a jelenetekhez szükséges kellék pótolta: lúdtoll, gyertyatartó, száz esztendővel ezelőtti karosszék. A művészek korszerű jelmez, kosztüm helyett sötét tónusú, többnyire fekete alkalmi ruhában léptek dobogóra, ezzel is hangsúlyozva az emlékest ünnepi jellegét” (*Nógrád*). Az irodalmi színpadi műsort a közönség nagy tetszéssel, vastapssal fogadta.

A Petőfi színjátszók az 1949-es program felújításával tisztelegtek a száz éve elhunyt nógrádi író emléke előtt. Annyiban azonban bővítették a Madách-műsort, hogy – az akkor viszontagságos engedélyezésű egyfelvonásos, *A civilizátor* mellé – nemcsak a *Tragédia* negyedik, hanem a hetedik és nyolcadik, azaz a konstantinápolyi és prágai színét is társították. A bemutatót az észak-magyarországi vasas színjátszó fesztivál nyitányaként 1964. november 24-én tartották székhelyükön, majd – a szó szoros értelmében népművelői szándékkal – két diákelőadáson és a munkásszálló klubtermében is közönség elé vitték a Madách-jeleneteket. Az előadás érdekességének tekinthető, hogy a *Tragédia* három színében más-más személyek formálták meg a főhősöket. A negyedik képben Csics György, Kerner Edit és Somoskőy István, a hetedikben Kapás János, Eisler Mária és Vágvölgyi Ferenc, a nyolcadikban Papp Ervin, Tordai Zsuzsa és Szokács László alakította Ádámot, Évát és Lucifert. Kisebb szerepekben fellépett Csákváry László, Heiser (Hollai) Kálmán, Mikula István, Szórád Ilona és Szmolicza Gábor is.

Az 1964-ben meghonosított Madách-díjakat néhány esztendeig még a költő halálának évfordulójához kapcsolódva, az októberi ünnepségeken adták át legtöbbször Salgótarjánban a Karancs Szálló mozaiktermében illetve a TIT Nógrád Megyei Szervezetének székházában. Az úgynevezett kísérő műsorokban éveken át nem szerepeltek *Tragédia*-részletek. (1971 tavaszán a Déryné Színház a József Attila Művelődési Központban ifjúsági előadás keretében vitte színre a neves drámai költeményt, de mint *A Tragédia tragédiája* című, április 3-i *Nógrád*-cikkből is kiderül, nem igazán sikeres előadásban.) 1973-tól a születésnaphoz kapcsolódott a díjátadási ceremónia, amelynek részeként azon év január 20-án ugyancsak a József Attila

Művelődési Központban a Veszprémi Petőfi Színház művészei mutattak be Madách-émlékműsort, természetesen a költő fő művéből is merítve. Aztán megint sokáig nem szerepeltek a *Tragédia* sorai az ünnepeken. 1981 januárjában a megyeszékhelyi Karancs Szálló presszóhelyiségében – mint a *Nógrád* január 24-i számában olvasható volt – „Lukács Margit Kossuth-díjas színművésznő önálló estjéből adott elő részleteket. Előadásában nyomon követhettük Az ember tragédiáját, a nagy mű legjelentősebb gondolatait Éva szerepeiből.” Az 1982-es Madách-ünnepséget újra a TIT-székházban tartották, amelyről január 23-án a következőket írta a *Nógrád*: „A díjak átadása után Juhász Jácint színművész műsorában Az ember tragédiáját elemző műsort adott elő.” Az 1983-as esztendőt – a költő születésének 160. és a *Tragédia* bemutatásának 100. évfordulója okán – Madách-émlékévnék nyilvánították, az ezáltal hangsúlyosabbá tett januári díjkiosztó ünnepséget a József Attila Művelődési Központban tartották, ahol a budapesti Madách Színház művészei egy jó órás keresztmetszetet mutattak be a *Tragédiából*. Ádámot Dunai Tamás, Évát Bencze Ilona, Lucifert Gáti Oszkár személyesítette meg. (A társulat a Lengyel György rendezte teljes előadást – nógrádi közvetítéssel – azon év szeptemberében a szlovákiai Nagykürtösön is bemutatta.) A következő, 1984-es évben ismét a József Attila Művelődési Központ színházterme volt a salgótarjáni Madách-ünnepség színhelye, ahol a felépítendő új Nemzeti Színház javára mutattak be gálaműsort jeles fővárosi művészek. A Nemzeti képviselőjében Bubik István, Lukács Margit, Sinkovits Imre, Rubold Ödön és Tóth Éva lépett fel, a Madách Színházat – a *Tragédia* harmadik, a Paradicsomon kívüli és tizenharmadik, úrbeli színében – Bencze Ilona, Dunai Tamás, Gáti Oszkár, Tóth Enikő és Tóth Tamás képviselte. Legközelebb 1987 januárjában a zeneiskola épületében a Miskolci Nemzeti Színház művészei – Bregyán Péter, Csapó János, Fráter Kata és Zubornyák Zoltán – adtak elő részleteket Madách műveiből, nyilván a *Tragédiából* is. Az 1988-as januári salgótarjáni megemlékezés színhelye a megyei múzeumi szervezet épülete volt, ahol a közönség ismét találkozhatott Lukács Margit újabb Madách-összeállításával. 1990-től a Madách-díjakat immár rendszeresen Balassagyarmaton adják át minden év januárjában, az októberi Madách-napok viszont Csesztvén gyökeresedtek meg, így a Madách-műsorokat is elsősorban ezen két településen láthatja-hallhatja a közönség.

1998-at a költő születésének 175. és a *Tragédia* bemutatásának 115. évfordulója tiszteletére ismét Madách-évnék nyilvánították, ennek megfelelően országosan is, de főként Nógrádban – és így Salgótarjánban is – számos figyelemre méltó ünnepséget, rendezvényt tartottak. Ekkor volt 75 esztendő a Madách Imre Gimnázium, amely egész éves programsorozattal emlékezett névadójára, az intézmény jogelődeire. Ugyancsak ebben az időszakban jött létre a salgótarjáni székhelyű Madách-hagyomány Ápoló Egyesület, amelyik egyrészt a gimnázium múltjának értékeit hivatott szolgálni, másrészt Madách Imre életművét igyekszik itt helyben is mind jobban megismertetni. Az 1998-as kettős jubileum évében került sor a város történetének egyik legemlékezetesebb *Tragédia*-előadására: január végén a József Attila Művelődési Központban a beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház mutatta be. A *Nógrád Megyei Hírlap* január 31-i számában – jelen sorok írójának tollából – *Fények és árnyak az úton* címmel méltatta az új szemléletű, nem kis mértékben mozgásra, zenére építő produkciót, Vidnyánszky Attila – aki azóta az anyaországban is

jól ismert rendező lett – munkáját és főként Trill Zsolt Lucifer-alakítását. Egy másik nem profi, de a maga nemében igazán kuriózum jellegű előadás kapcsolódik 1998-hoz, pontosabban azon év őszéhez. A Petőfi Irodalmi Múzeum és az Országos Madách- emlékbizottság kezdeményezésére indult *Játsszunk Tragédiát!* című középiskolai színjátszó vetélkedő egyik októberi elődöntőjének a salgótarjáni József Attila Művelődési Központ volt a színhelye. A helyi Madách gimnázium csoportja Bajczárné Gyenes Erzsébet tanárnő rendezésével, a játék fő koordinátoraként itt vívta ki a tizenkettedik szín, a falanszterjelenet budapesti bemutatásának jogát. A novemberi várszínházi *Tragédia* ugyanis úgy jött létre, hogy minden szint más-más középiskola tanulói vittek színpadra.

Az elmúlt tíz évben – ismereteink szerint – nem játszották Madách fő művét Salgótarjában. Bizonyos rendezvényeken persze el-elhangzottak *Az ember tragédiájának* sorai is, és a Kassai Thália Színház 2007 tavaszi vendégszereplése során Egressy Zoltán *Vesztett éden* című darabjában Madách Imre személye is színpadra került. Szellemisége viszont elsősorban a Madách Imre Gimnázium és a Madách-hagyomány Ápoló Egyesület folyamatos, szisztematikus tevékenysége révén talán a mindennapokban is egyre inkább jelen van.

